

Význam historické paměti

Seminární práce na předmět

Na téma orwellismu

17.12.2003

Linda Skolková

kontakt: skolkova@chello.cz

2. ročník prezenčního bakalářského studia

program *Informační studia a knihovnictví*

MOTTO # 1:

When I was younger I could remember anything, whether it had happened or not; but my faculties are decaying now, and soon I shall be so I cannot remember any but the things that never happened.

Mark Twain

MOTTO # 2:

These memories, which are my life - for we possess nothing certainly except the past - were always with me.

Evelyn Waugh

DOSTUPNOST PRÁCE

- * online na World Wide Web ve formátu pdf:
<<http://www.sweb.cz/lin.skl/pamet.pdf>>
- * offline na CD (příloha tištěné verze):
formát pdf, ps a doc
- * ve libovolném z výše jmenovaných formátů též na vyžádání elektronickou poštou:
skolkova@chello.cz

OBSAH

1.	ÚVOD	5
2.	HISTORIE, DĚJINY A MINULOST	6
3.	VYBRANÍ MYSLITELÉ O PAMĚTI	8
4.	HISTORICKÁ PAMĚŤ VS. DĚJINY	9
5.	HISTORICKÁ PAMĚŤ VS. PAMĚŤOVÉ INSTITUCE	11
6.	HISTORICKÁ PAMĚŤ VS. ELEKTRONICKÉ PROSTŘEDÍ	14
7.	ZÁVĚREČNÉ ZAMYŠLENÍ	16
8.	POUŽITÉ ZDROJE	18

1. ÚVOD

Ve svém příspěvku nazvaném *Význam historické paměti* bych se chtěla zabývat jednak tím, co všechno můžeme historickou pamětí rozumět, jednak tím, jakým způsobem se s fenoménem historické paměti vyrovnáváme v současné době a jaké vyhlídky máme do budoucna.

Přestože dnes panuje všeobecná tendence upřednostňovat proaktivní přístup před reaktivním, dovoluji si svou práci průběžně doplňovat citacemi Orwellova opusu *1984*.¹ Autor se totiž přímo k minulosti na různých místech vyjadřuje, nejenom v románu *1984*,² ale s tématem historické paměti vyrovnává i v neméně proslulém díle *Zvířecí farma*.³

Práce je rozdělena na několik částí. Počátek je zaměřen na obecnější otázky zkoumání historie a na úvahy o paměti. K tomu účelu jsou zde rámcově zachyceny ideje vybraných význačných osobností, které by mohly podnítit další diskusi. V návaznosti na teoretický základ jsou další kapitoly věnovány roli historické paměti v dějinách, v paměťových institucích (zejména s ohledem na muzejnictví v České republice) a konečně v elektronickém prostředí. Závěrečná část je pojata jako zamyšlení nad vlivem historie na současnost a současnosti na budoucnost.

¹ Z kontextu je vždy zřejmé, že se jedná o citaci z tohoto díla, proto uvádím jen odkaz na příslušné strany.

² Winston, hlavní hrdina díla, si dokonce - do jisté míry paradoxně - v jednom okamžiku s O'Brianem přímo na minulost připíjí.

³ Úspěch nového vedení farmy je založen na pozvolném zapomínání na poměry, které na farmě panovaly za dob původního majitele pana Jonese. Jakmile mizí srovnání s minulostí, značně se oslabuje možnost a vůle k odporu proti novým krutým podmínkám existence, které jsou postupně nastolovány. Srv. s. 6.

2. HISTORIE, DĚJINY A MINULOST

Následujících několik pohledů na historii by mělo ukázat, že velmi záleží na tom, co budeme historií, dějinami či minulostí rozumět. Přestože tyto termíny používám v následujícím textu jako synonyma, podrobnější rozbor by nepochybně ukázal existenci jistých odlišností mezi nimi.⁴

Začněme tím, že historii můžeme vnímat jako určitý **příběh**. Narativní charakter vykazuje například francouzské *histoire*, jež je často používáno ve smyslu *vyprávění*. Český výraz *historka* ostatně od *histoire* také není příliš vzdálen.

Na historii se také můžeme dívat jako na **hledání ideálního společenského řádu**. Pak se snadno může stát, že například jako *Francis Fukuyama* dospějeme k myšlence samotného konce dějin. Podle tohoto kontroverzního novohegelovce existuje jediný systém, který bude nadále ovládat světovou politiku, a tím je západní liberálně-demokratický systém.

Samuel Huntington se naproti tomu domnívá, že vývoj nepovede k jednotnému globálnímu systému, ale bude stále probíhat střet civilizací.

Rovnovážným bodem mezi těmito protichůdnými názory může být stanovisko *Karla Raimunda Poppera*, jenž v dnes již klasickém díle *Bída historicismu*⁵ ukazuje, že historický vývoj lidstva nelze předpovídat žádnými vědeckými či obecně racionálními metodami. Na průběh dějin má podle něj hluboký vliv růst lidského poznání, který není možné anticipovat. Popper odmítá možnost *teoretické historie*, jež by se stala základem historické předpovědi.

V Orwellově románu *1984* je minulost vymezena negativně - **přestává existovat v okamžiku, kdy zaniknou záznamy o ní**, přesněji řečeno kdy se přestanou shodovat s pamětí. Jestliže záznamy existují, ale jsou neustále měněny s ohledem na současnou situaci, aniž by bylo někde uchováváno jejich původní znění,⁶ pak je výsledný efekt stejný, ne-li dokonce fatálnější:

Všechny záznamy byly zničeny nebo zfalšovány, všechny knihy byly přepsány, každý obraz byl přemalován, každá socha, ulice, budova přejmenovány, každé datum změněno.

⁴ Například pojetí historie jako rámce minulosti (viz [21]).

⁵ Popper záměrně užívá termín *historicismus*, nikoli *historismus*, a to z toho důvodu, že *historismus* je obvykle používán v jiném smyslu. *Historicismem* Popper míní takové stanovisko, podle kterého je hlavním cílem sociálních věd historická předpověď, k níž by se mělo dospět odhalením zákonů historického vývoje. Poznámka na okraj - téma je zmiňováno i v Popperových dalších dílech, nicméně monografie *Bída historicismu* jej rozebírá nejpodrobněji.

⁶ Podobně mnohdy fungují i webové stránky (viz blíže kap. 6)...

A tenhle proces pokračuje den za dnem, minutu za minutou. Dějiny se zastavily. Neexistuje nic kromě nekonečné přítomnosti, v níž má Strana vždycky pravdu.⁷ Já samozřejmě vím, že minulost je zfalšovaná, ale nikdy to nebudu moci dokázat, i když jsem to falšování sám prováděl. Jak se to jednou udělá, nezůstane žádný důkaz. Jediný důkaz je v mé hlavě a já vůbec s jistotou nevím, jestli moje vzpomínky sdílí ještě nějaká jiná lidská bytost. (s. 166)

*Dovozuje se, že minulé události nemají objektivní existenci, ale přežívají jen v psaných záznamech a v lidské paměti. **Minulost je to, na čem se shodnou záznamy a paměť.** [zvýraznění L.S.] (...) Z toho je patrné, že vláda nad minulostí závisí především na trénování paměti. (s. 226-227)*

Celá historie byla palimpsest, mnohokrát oškrábaný a znovu a znovu popisovaný pergamen. (s. 49)

Lidská paměť přesto může posloužit jako částečná obrana proti ztrátě vědomí o minulosti, ovšem jen za určitých okolností. Jako příklad nám může posloužit orální tradice starověké Indie (zejména geneze vzniku a uchování véd). Podobně v románu *1984* se můžeme dočíst o nezničitelnosti Goldsteinovy knihy: *I kdyby zmizel [její] poslední výtisk, dovedli bychom ji reprodukovat téměř slovo od slova. (s. 188)*

V procesu zapomnění hraje samozřejmě podstatnou úlohu vytvoření nového jazyka a zničení původního jazyka prostě prostřednictvím nedokonalé a manipulovatelné lidské paměti:⁸ *Až bude oldspeak jednou provždy nahrazen, bude přerváno poslední spojení s minulostí. (...) V budoucnosti budou takové zlomky [neúplně cenzurované literatury], i kdyby se jim podařilo přežít, nesrozumitelné a nepřeložitelné. (s. 326)*

⁷ Na rozdíl od Augustinovy teorie o čase, která ve své podstatě existenci přítomnosti popírá, Velký bratr se snaží o zakonzervování přítomnosti na věčné časy.

⁸ Hrozba varianty Rosettské desky Velkého bratra evidentně neznepokojuje, vždyť propaganda způsobí, že nikoho ani nenapadne něco takového zkoumat nebo o zkoumání jenom přemýšlet. Ostatně to by bylo bezesporu klasifikováno jako zločin...

Orwell naznačuje i další problematický aspekt paměti, když o starci z čtvrti prolétů říká, že jeho *paměť byla jen snůška detailů* (s. 102). Minulost se tak stává fragmentární,⁹ jak ve svých dílech zdůrazňuje i Umberto Eco (o něm více dále).

3. VYBRANÍ MYSLITELÉ O PAMĚTI

Paměť se lidé zabývali odedávna nebo alespoň od okamžiku, kdy začalo být problematické se na ni spolehnout. To ostatně naznačuje i *Platón*¹⁰.

V dialogu *Faidros* uvádí egyptský příběh údajného původce písma Herma. Ten se se svým vynálezem chlubí faraónovi, jenž ovšem vidí převládající negativní důsledky této technologické novinky - totiž ztrátu motivace trénovat vlastní paměť. Budeme-li mít k dispozici externí zařízení, které si bude věci pamatovat za nás, nač bychom se měli namáhat s vlastní pamětí? Původní záměr vynálezce samozřejmě spočíval ve snaze lidskou paměť naopak posílit, ale jak už to s vynálezy často bývá, objeví se i nezamýšlené efekty. Nelze si samozřejmě nepovšimnout jisté ironie, když Platón využívá psaní k tomu, aby napsal argument proti psaní (proto jej vkládá do úst Sókratovi, o němž je známo, že po sobě žádnou písemnou památku nezanechal).

Paměť zmiňuje i *Augustinus Aurelius*. Podle něj existují tři časy, z nichž paměť je přítomným časem vzhledem k minulosti.¹¹ Jedná se tedy o průkopnické propojení času s časovým vědomím.¹²

Z moderních filozofů¹³ se problematikou paměti a času detailně zabýval například *Henri Bergson*. Paměť podle něj znamená určující složku lidského vědomí a umožňuje existenci skutečného času.¹⁴

⁹ Mírně silvestrovská poznámka o blízkosti fragmentárnosti a nepřesnosti: Míru spolehlivosti lidské paměti skvěle vystihl *Radek Adamec* ve své humorné přednášce o smyšleném sesulském jazyce (součást programu vánočního happeningu, který se konal 11.12.2003 v hlavní budově FF UK): Sesulština nemá standardní minulý čas, nahrazuje jej způsobem nepřesným. V tomto duchu by jistě mohl být citován i Jára Cimrman jakožto badatel zkoumající problematiku zapamatovatelnosti historických dat (zvláště pak jeho práce *History and Memory*)... Ale zpět od mystifikace ke skutečnosti a od humoru k vážnosti.

¹⁰ Alfred North Whitehead kdysi prohlásil, že nejbezpečněji lze evropskou filozofickou tradici charakterizovat tak, že ji tvoří série poznámek k Platónovi. Proto snad nelze začít jinak než právě Platónem.

¹¹ Přítomným časem vzhledem k přítomnosti je nazírání, přítomným časem vzhledem k budoucnosti je očekávání.

¹² Vnímání času by bylo jistě námětem k četným dalším úvahám. Koneckonců čas byl důležitý jak třeba pro Robinsona na pustém ostrově (viz zářezy na stromě za každý den prožitý v osamocení), tak i pro počítačového experta z filmu *Cesta z města* (stařena jemu i ostatním ničí náramkové hodinky, protože na rozdíl od lidí, pro něž městská civilizace závislá na čase představuje jediný dlouhodobě udržitelný způsob existence, ona čas nepovažuje za omezující a vše determinující faktor).

Podle představy *Umberta Eca* existují tři druhy paměti – paměť *organická* (řízena mozkiem), *anorganická* (dávné hliněné tabulky a obelisky a dnešní elektronická paměť) a *rostlinná* (papyrové svitky a papírové knihy). Na první pohled toto rozdělení není kategorické, je však účelově zjednodušené. Ecovi se jedná o zdůraznění významu rostlinné paměti, zejména pak papírových knih.

Eco sám vlastní jednu z největších soukromých knihoven na světě, nepřekvapí tedy, že na knihovny s obdivem hledí jako na zprostředkovatele poznatků z minulých dob. Užívá dokonce metaforu, podle níž je knihovna nejlepší možnou napodobeninou božské mysli, v níž je zobrazeno celé univerzum.¹⁵

Můžeme shrnout, že na rozdíl od skeptického faraóna ze starověké legendy se Eco domnívá, že knihy jsou naopak zdokonalením paměti a mohou se stát inspirací k vlastnímu přemýšlení.

4. HISTORICKÁ PAMĚŤ VS. DĚJINY

Nyní se podívejme na konkrétní příklady vztahu historické paměti k dějinám. Z našich nedávných dějin si můžeme uvést nekritické vyzdvihování husitství za dob Nejedlého. V období husitství byla uměle spatřována přítomnost idejí, které tehdy teprve čekaly na své zrození. Architektonickým výrazem této interpretace dějin se stala Fragnerova Betlémská kaple, prakticky novostavba z padesátých let dvacátého století.

Z výkladu je patrné, jak výraznou roli ve studiu dějin hraje právě **interpretace**. Nejsme každým dnem zahlcováni novými historickými fakty (těch je nakonec poměrně málo), nové jsou však jejich interpretace a nový je důraz kladený na jednotlivé aspekty historické skutečnosti. V poslední době například roste zájem odborníků i širší veřejnosti o historii každodennosti,¹⁶ jak se můžeme na vlastní oči přesvědčit na pultech knihkupectví. Na známá

¹³ O nosnosti tématu v moderní době svědčí jistě i *Martin Heidegger* a zejména jeho dílo *Bytí a čas* z dvacátých let. Bývá dokonce považováno za bibli filozofie dvacátého století.

¹⁴ Bergson zjistil, že reálný čas se obvykle zaměřuje s jeho symbolem – prostorem. Zavádí termín *reálné trvání*, které podle něj představuje čistý čas. Naší pozornosti by neměla uniknout ani Bergsonova myšlenka, že budoucnost, která je naplněna nekonečností možností, je plodnější než budoucnost sama. Můžeme ji totiž využít i na podporu výše uvedené Popperovy kritiky historicismu.

¹⁵ O Ecově fascinaci světem knih svědčí i děj románu *Jméno růže*.

¹⁶ Příkladem oblasti zájmu historie každodennosti může být dejme tomu zkoumání obvyklého jídelníčku zemědělců žijících v 16. století v zemích Koruny české nebo celkového životního stylu této skupiny obyvatel.

fakta je tedy pohlíženo z jiných úhlů, některé aspekty skutečnosti jsou tak nutně potlačeny, aby uvolnily místo jiným.

Za specifický prostředek pokusů o změnu historických faktů lze považovat **fotomontáž**.¹⁷ Tato technika může posloužit jako důkaz tvrzení, že mnohohrstevnost procesu paměti umožňuje katastrofální selhání paměti jednotlivce v důležitých i méně důležitých situacích.¹⁸

Pro příklady zneužití fotomontáže nemusíme chodit nikterak daleko, stačí si udělat virtuální výlet například na server www.totalita.cz, odkud je převzata i následující dvojice fotografií. Zatímco první fotografie je neupravovaným snímkem, na druhé byly doplněny davy poslouchající projev prezidenta Zápotockého (na původním snímku se davy nenacházely na správném místě, a tak by mohl snadno vzniknout dojem, že prominentní řečník hovoří k prázdnému hradnímu nádvoří):



Cenzura se u fotografií projevovala i tak, že lidé, kteří se dostali do nemilosti, byli prostě retušováni (jako příklad si můžeme uvést odstranění Rudolfa Slánského nebo Vladimíra Clementise ze snímků s Klementem Gottwaldem).

¹⁷ O technických obrazech obecně (o fotografii pak zejména) se lze blíže dočíst ve Flusserově díle *Za filosofií fotografie*, které stojí za pozornost i díky využití neobvyklé terminologie. Podrobnější zamyšlení nad tímto subtématem přesahuje rámec této práce.

¹⁸ Může se jednat kupříkladu o svědectví u soudu, kde mohou být následky selhání paměti nedozírné. Pokusy se selháním paměti mohou probíhat následovně: Účastníkům jsou nejprve ukázány zfalšované fotografie. Tito lidé si poté dokážou vybavit podrobnosti událostí, k nimž ve skutečnosti nikdy nedošlo.

Jako poměrně samostatnou součást historické paměti lze uvést i otázku vytváření a ještě výrazněji naopak mizení **pomníků**. Příklady si tentokrát uvedeme i ze starších historických období:

V listopadu 1918 byl stržen mariánský sloup na Staroměstském náměstí (vztyčen byl dva roky po skončení třicetileté války, a to na paměť uhájení Prahy před Švédy a k oslavě Panny Marie). Byť se v roce 1918 jednalo o akci téměř připomínající happening, lze ji zároveň považovat za reflexi dobové společenské nálady. Tuto náladu ilustruje i odstranění pomníku maršála Radeckého z Radče, který na svém stanovišti, jímž se pro změnu stalo Malostranské náměstí, pobyl ještě kratší dobu (pouze od roku 1858).

Za dob Protektorátu Čechy a Morava mizely pomníky T.G. Masaryka. Znovu se začaly objevovat po skončení války roku 1945, opětné rušení je většinou datováno rokem 1953. Po roce 1989 se situace opět obrátila.¹⁹

Z druhé poloviny 20. století si ještě uveďme rok 1955, kdy byl odhalen megalomanský pomník Josefa Vissarionoviče Stalina. Nedlouho poté byl zároveň v SSSR odhalen kult osobnosti. Pomník tak nakonec skončil roku 1962 v propadlišti dějin...

K nově vytvořeným pomníkům patří zejména pomník obětem komunismu, který byl na úpatí pražského vrchu Petřína odhalen v květnu 2002²⁰, přesto se již stačil stát terčem vandalského útoku.

5. HISTORICKÁ PAMĚŤ VS. PAMĚŤOVÉ INSTITUCE

Mezi tzv. paměťové instituce můžeme zařadit zvláště archivy, knihovny, muzea, galerie, památkové ústavy a archeologická pracoviště. Nezastupitelnost těchto institucí si můžeme ukázat pomocí Popperovy teorii tří světů:²¹

- * svět jedna = svět fyzických objektů či stavů
- * svět dva = svět stavů vědomí

¹⁹ Socha TGM na Hradčanském náměstí, mimochodem první socha TGM v Praze vůbec, byla například odhalena v roce 2000 u příležitosti 150. výročí narození prezidenta Osvoboditele.

²⁰ Jeho autorem je sochař Olbram Zoubek, který má vlastní zkušenost s komunistickou perzekucí. Pomník byl značně kritizován, jak už to tak u novinek na veřejných prostranstvích bývá. O tom, že pomníky mají stále význam, svědčí paradoxně i to, že odhalení tohoto pomníku se minulý rok kvůli nastávajícím volbám nezúčastnily politické špičky, aby jejich účast nebyla zpolitizována.

²¹ Popper mluví přímo o knihovnách, toto pojetí je však dle mého názoru možno přiměřeně rozšířit i na instituce s příbuzným posláním.

- * svět tři = svět objektivního obsahu myšlení (jedná se zejména o zaznamenané vědecké myšlenky a vytvořená umělecká díla)

Svět tři vyrůstá z prvních dvou světů, je však již autonomní a prostřednictvím světa dvě může zpětně působit na svět jedna. Kdyby z nějakého důvodu zanikly technologie i naše subjektivní znalosti o nich, bylo by možné je znovu načerpat z knihoven, tedy vlastně prostředníků historické paměti.²² Kdyby ovšem byly zničeny i knihovny, pak by to znamenalo faktický zánik civilizace na tisíciletí (nebo přinejmenším její nový začátek téměř z ničeho).²³

V dalším textu bych se ráda zabývala situací v **institucích muzejního typu**, protože se domnívám, že je zde mnoho styčných bodů s oblastí knihovnictví, ve kterých by bylo vhodné a užitečné rozvíjet spolupráci.

Muzea navíc představují zvláště v poslední době velmi diskutovanou oblast kultury. Důkazem toho může být projekt *Brána muzea otevřená* (1997-2002), jehož hlavním cílem bylo položit systémové základy roli muzea v místním společenství (a v návaznosti na to v celé občanské společnosti). Za jednu z klíčových oblastí v muzejním vzdělávání byl pak vytyčen rozvoj vzdělávacích programů vztahujících se k historii.

Vzhledem k současným převratným změnám prakticky ve všech oblastech lidské činnosti je jasné, že například koncepce památkové péče založená na stavu poznání na přelomu 19. a 20. století²⁴ již dnešním potřebám naprosto nedostačuje.

Postoj počátku 21. století k památkové péči podle mého názoru zřetelně vystihuje definice památky od *Mileny Bartlové: Památka je věc, která stojí za to, aby nebyla zapomenuta, nýbrž byla zapamatována, a o níž jsme tudíž přesvědčeni, že má být uchráněna*

²² Tento myšlenkový experiment předpokládá, že by zůstala zachována naše schopnost učit se.

²³ V tomto případě nezáleželo na tom, zda bychom se stále dokázali učit či nikoli – nebylo by totiž z čeho se učit.

²⁴ Klasikem teorie památkové péče z tohoto období byl *Alois Riegel*. Podle něj můžeme památky rozdělit podle různých úhlů pohledu na chtěné a nechtěné, historické a umělecké. Uvedené rozčlenění není striktní, může nám však poskytnout jistou prvotní představu o dané problematice. Druhé dělení lze navíc interpretovat také jako dělení památek podle jejich hodnoty. V případě historické hodnoty obecně platí, že čím je památka starší, tím je cennější, protože se zároveň vyskytuje vzácněji. Prohlásit toto u uměleckých památek by však bylo velice diskutabilní, protože je jasné, že mladší dílo může být z uměleckého hlediska mnohem významnější než dílo starší. Riegel zavádí i termín cena stáří, který ovšem není totožný s historickou hodnotou. Cenu stáří vztahujeme k naší současnosti a znamená vlastně nenovost, jíž se daná památka liší od dnes vznikajících výtvorů. Jako příklad nenovosti si můžeme uvést hradní zříceninu, která jako dílo, v němž se odráží proces vzniku i zániku, stále významně formuje krajinu.

Rieglovy názory jsou ovšem dobově podmíněny. Pro devatenácté století byla typická snaha uvést památky do domnělého původního stavu, jak ostatně můžeme na vlastní oči vidět na příkladu Karlštejna. Tento způsob obnovy památek byl Rieglovi bytostně cizí, blízka mu byla naopak představa propojení vzniku a zániku památky. Životní cyklus pískovcové sochy tak například končí okamžikem, kdy se ze sochy stane hromada písku. Na příkladu těchto dvou krajností jsme si ukázali, že pro současnost charakteristické spory o vyváženost památkové péče mají určeny hranice, do nichž se musejí vejít, jde jen o to, aby nedocházelo k extrémním situacím.

od přirozeného osudu zániku všech věcí ([2], s. 56).²⁵ Památka se tedy stává ztělesněním společenské paměti, který pro náš účel můžeme bez obav ztotožnit s historickou pamětí.

Paměť, jak již bylo naznačeno, představuje výběr podle určitého klíče. Jinými slovy můžeme říci, že již v tomto okamžiku máme co do činění se zmiňovanou interpretací.²⁶ Ta se promítá do výběru předmětů, které mají tvořit muzejní sbírku.²⁷ Ve své podstatě tedy můžeme hovořit o cílené manipulaci ze strany institucí a jejích kurátorů. Té se však nelze vyhnout ani v případě vystavení (zpřístupnění) památky. Ta totiž sama za sebe hovořit neumí, takže se bez interpretace těžko obejdeme.

Související otázka autenticity památky dnes opět nabývá na aktuálnosti, zejména kvůli nadměrnému nebo naopak nedostatečnému využívání ICT v muzejních expozicích. Podle některých názorů by ICT měly být využívány pro poskytnutí informace o památce (povýšené do role exponátu), ale nikoli k nahrazení památky samotné.²⁸

Je však třeba provést rozhodnutí, zda daná památka má hodnotu sama o sobě, nebo zda její hodnota spočívá spíše v tom, o čem vypovídá.²⁹ Má-li hodnotu sama o sobě, pak by pochopitelně měla být vystavována ve své autentické podobě. V případě, že převažuje význam jejího poselství, pak je možné zdůraznit poselství a památku ani do expozice nezahrnout. Příkladem tohoto druhého řešení mohou být mnohá židovská muzea.³⁰

²⁵ Mohli bychom též uvažovat o tom, kdy se objekt stane památkou – odpovědí by mohlo být, že památka vzniká v okamžiku, kdy je objekt vyčleněn z dalšího vývoje, a tedy je nadále pouze konzervován.

²⁶ Jedním z problémů, jímž profesionální historici (a nakonec i lidé, kteří se zabývají historií jako svým koníčkem) čelí, je fakt, že se jen těžko můžeme přiblížit zkoumání daného historického období tou optikou, jak bylo toto období vnímáno, když reálně probíhalo. Thomas S. Kuhn se ostatně ve své *Struktuře vědeckých revolucí* otázkou rovněž zabývá a shrnuje, že vždy, když čteme dílo kteréhokoli významného myslitele, musíme se zaměřit na zdánlivé nesmysly a ptát se, jak je možné, že něco takového uznávaný autor mohl napsat. Zjistíme pak například, že Aristotelovy názory na fyziku se jeví jako hlouposti jenom ve světle newtonovské fyziky, nikoli už, jsou-li čteny z pohledu stavu poznání světa ve starověkém Řecku. K zamyšlení též vybízí dnešní postoj k teorii relativity. Je známa prakticky sto let a přesto se na svět převážně stále díváme newtonovskými očima...

²⁷ Mnoho pohledů na instituci muzea nám může bezděky připomenout prostředí knihovny a přivést nás k porovnávání paměťových institucí z různých hledisek. Dokladem rozvíjení vzájemné spolupráce může být například letošní již čtvrtý ročník konference *Archivy, knihovny a muzea v digitálním světě* (4.12.2003, Státní ústřední archiv v Praze).

²⁸ Jeden příklad za všechny: V roce 2001 se v Praze konal velkolepý výstavní projekt *Sláva barokní Čechie*. V části výstavy umístěné v Jízdárně Pražského hradu si návštěvníci mohli mimo jiné prohlédnout počítačovou animaci znázorňující vznik kostela sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou. Idea jistě chvályhodná, výsledek její realizace byl však více než žalostný. Kostel z ambicí vyrůstal tak, že připomínal spíše houbu vystrkující zvědavě hlavičku z podhoubí... Památka ze seznamu světového kulturního dědictví UNESCO by si rozhodně zasloužila být reprezentována poněkud příhodněji než touto nepřilíhivou provedenou virtuální procházkou.

²⁹ V duchu McLuhanovy teze *medium is the message* bychom mohli uvažovat i kupříkladu o vztahu obsahu díla a jeho (hmotného) nosiče, jehož složitost můžeme vidět i na příkladu digitalizace (po obsahové stránce můžeme mít například středověký rukopis v digitální podobě, ovšem už se nebudeme moci například hmatem přesvědčit o tom, že rukopis byl napsán na pergamenu, jak bychom mohli učinit v případě, že bychom v ruce drželi originál).

³⁰ Mám na mysli kupříkladu muzeum v Berlíně (<http://www.jmberlin.de>), jehož působivost mohu posoudit i z vlastní zkušenosti (architektem objektu se stal Daniel Libeskind – viz blíže <http://www.daniel-libeskind.com/projects/pro.html?ID=2>).

Díky památkám můžeme prožít pocit včlenění naší současnosti do dějin, což je v demokratické společnosti – na rozdíl od Orwellem popisovaného totalitárního režimu³¹ – považováno za pozitivum.

6. HISTORICKÁ PAMĚŤ VS. ELEKTRONICKÉ PROSTŘEDÍ

Podíváme-li se na současné možnosti ICT, pak snadno dojdeme k závěru, že prakticky vše, co v elektronickém prostředí děláme, je někde zaznamenáno.³² Historikové by tedy mohli zdánlivě jásat. Ale opravdu jenom zdánlivě. Zatím se totiž zdá, že rozšíření informačního prostoru dostupného pomocí běžného PC připojeného na internet vyvolává spíše pocit neuvěřitelného chaosu.³³ Často víme, že hledaná informace v dostupném prostoru je, ovšem mnohdy se stane, že z různých důvodů není nalezitelná nebo dostupná. Koneckonců nesnadné hledání článku *Elektronický bůh* od Ondřeje Neffa, zakladatele internetového deníku *Neviditelný pes*, nám může posloužit jako zřetelný důkaz faktu, že ne vždy je snadné získat několik let starý text...

V souvislosti s *Neviditelným psem* mě napadá, že když běžně uplatňujeme konverzní tabulku jeden psí rok = sedm člověčích let, analogicky bychom mohli porovnávat trvání dokumentu v digitálním a v analogovém prostředí.

Životnost elektronických dokumentů (resp. informačních objektů³⁴) ku jejich papírovým souputníkům, předchůdcům či následníkům totiž často není nijak závratná. Některé průzkumy uvádějí, že například webová stránka má průměrnou životnost něco málo přes čtyřicet dní. Neříkám tím sice, že neexistuje někde mimo síťové prostředí, ovšem z praktického hlediska se stane stránka stane za použití běžných (tedy nikoli detektivních) prostředků nedostupnou a její trvání v čase, chcete-li přežití, není nikde zaručeno.

Můžete sice namítnout, že například ke středověkému rukopisnému dílu v držení některé z paměťových institucí může také vést trnitá cesta. To je pravda a je to tak dobře,

³¹ Příklady ovšem nemusíme hledat v románové tvorbě, stačí si připomenout mimo jiné ničení památek v Afghánistánu.

³² Tento fakt lze zcela v Orwellově duchu interpretovat jako značné zlepšení technických možností pro utajené sledování činnosti jednotlivců. Záznam sám o sobě je zneužitelný jen potenciálně, někdy může naopak působit ve prospěch člověka, jehož se týká.

³³ Ke zmírnění elektronického chaosu by mohlo částečně dojít rozvojem a aplikací myšlenek sémantického webu. Jeho prostřednictvím by mohlo dojít i k prezentování historie v širokém smyslu.

³⁴ Termín *informační objekt* lépe vyjadřuje nové vlastnosti, které k tradiční koncepci *dokumentu* přidává jeho přítomnost v elektronickém prostředí. Blíže o vlastnostech elektronického dokumentu viz [3].

protože jedině tak lze památku uchovat pro budoucí generace. Rozdíl oproti živelnosti elektronického světa však spočívá v institucionálním zakotvení péče o tyto památky. Je nasnadě, že z různých důvodů se mohou příslušná opatření zpětně jevit jako nedostatečná (viz důsledky loňských katastrofálních povodní), ovšem princip věci zůstává nedotčen.

Naproti tomu volnost až anarchie panující v elektronickém hájemství například snahy o zachycení či přímo archivaci webu značně znesnadňuje, i když pochopitelně přímo neznemožňuje, jak o tom svědčí projekty typu *Internet Archive* (dostupný z <http://www.archive.org>).

Úvahy o možnosti zachytit vše, co bylo kdy publikováno, by nás zpětně zavedly až ke zkoumání pokusů o zachycení celosvětové bibliografické produkce, jejichž utopický charakter byl prokázán dávno před vznikem myšlenky celosvětové sítě sítí. Například oborové bibliografie však vznikají a mohou dosahovat značné míry úplnosti v závislosti na stanovených kritériích výběru zařazovaných dokumentů (či záznamů o nich). V případě webových stránek jako jedné z oblastí využití internetu je také možné stanovit jistá kritéria, jež by umožnila rozhodovat o tom, zda danou stránku umístit do archivu či nikoli.

Objevují se pochopitelně i další nedorozumění problémy, například zajištění čitelnosti dokumentů vytvořených prostřednictvím dnešních hardwarových a softwarových prostředků na v budoucnu vyvinutých přístrojích nebo hodnocení věcné správnosti dokumentů v prostředí, kde může prakticky kdokoli publikovat prakticky cokoli (tedy bez cenzury, ale na druhou stranu také bez recenzního řízení).

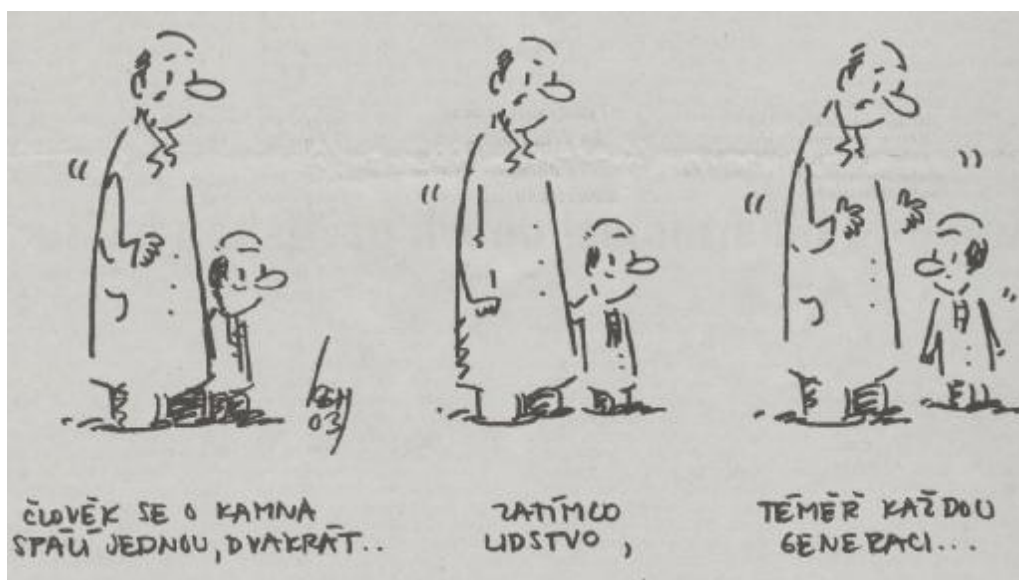
Za ještě markantnější, byť ne vždy nejviditelnější problém bych považovala častou nedostupnost různých verzí dokumentů v čase. Mezi světlé výjimky patří například W3C (www.w3c.org), které dokumenty uchovává ve všech zveřejněných verzích. Tím pomáhá uchovat historickou paměť – dokumenty nejsou neustále přepisovány, ale jednotlivé verze se naopak osamostatňují, zároveň ovšem zůstávají vidět jejich vzájemné souvislosti.

Sečteno a podtrženo, neuspořádanost elektronického prostředí a relativně krátkou životnost dokumentů můžeme tedy považovat za poměrně výrazná negativa elektronického světa. Přestože plné rozvinutí diskuse na toto téma není cílem tohoto příspěvku, pokusila jsem se naznačit, na jaká rozcestí nás probíhající technologické a v návaznosti na to technické změny mohou přivést (a již přivádějí) a jak se s nimi za využití stávajících zkušeností

můžeme vypořádat. Stav elektronického prostředí zatím podle mého názoru vypadá spíše tak, že budoucí historici budou mít svou práci spíše zkomplikovanou než usnadněnou.

7. ZÁVĚREČNÉ ZAMYŠLENÍ

Karl Jaspers ve své *Otázce viny* (poprvé vydána roku 1946) prohlašuje, že osud Německa by znamenal zkušenost pro všechny, a vyslovuje přání, aby tato zkušenost byla pochopena. Pochopení historické zkušenosti však není úplně jednoduchou záležitostí. Koneckonců Aldous Huxley kdysi napsal, že právě to, že lidé nemají ve zvyku se z historie učit, je nejdůležitějším poučením historie...³⁵ Možnost, že by se člověk poučil z historických událostí, tedy ve svém důsledku proto asi nejlépe shrnuje tento kreslený vtip Miroslava Kemela:



Převzato z HN, 17.-19.10.2003, s. 10.

I kdybychom si však neuměli vzít z historie výraznější ponaučení, alespoň základní přehled o historickém dění pro nás bude představovat individuální rámec pro vnímání kulturního, sociálního, ekonomického i politického kontextu tak, jak se v průběhu doby vyvíjel a jak na nás (jako na jednotlivcích i na celé společnosti) zanechal své stopy, ať už

³⁵ Velmi inspirativní může být například výsledek hledání termínů *history* and *memory* v Oxford Reference Online (ORO), zejména pak v sekci *Quotations*, kterou tvoří *The Concise Oxford Dictionary of Quotations* spolu s *The Oxford Dictionary of Modern Quotations*. V uvedených zdrojích lze nalézt i tento citát v originálním znění.

pozitivní či negativní. S větším přehledem o historickém dění se naše vnímání má pochopitelně možnost pohybovat v širším rámci.

Mnohdy toho víme málo o světě našich předků. Víme toho však výrazně více o současnosti a nám časově blízké minulosti?³⁶ Nezapomeňme pro samou minulost na dnešní svět. Budoucí generace by měly mít alespoň možnost naši dobu poznat, bez ohledu na to, zda nabídku námi dosaženého stupně poznání využijí ke svému prospěchu či nikoliv. Buďme optimisty a doufejme, že někdy nastane okamžik, kdy vtipy podobné příkladu na předchozí straně již nenajdou nikoho, kdo by je ocenil, prostě proto, že v kontextu dané doby budou působit podobně jako staroegyptské hieroglyfy pro běžného člověka počátku jedenadvacátého století. Aneb nesrozumitelnost nemusí nutně být negativem...

³⁶ Je ostatně známo, že nejčerstvější minulost má tendenci nejvíce unikat a být mnohdy záměrně zapomínán. Je to zvláště patrné na příkladě uměleckých památek i celých slohů, v nichž jsou vytvořeny. Dlouho například panoval negativní pohled na secesi, dnes zase často bývají a priori odsuzována architektonická díla z poválečných let. Až si však vzpomeneme, že bychom tyto památky rádi spatřili v jejich autentické podobě, může se snadno stát, že vlivem nezájmu se z nich už stanou sutiny. Z relativně poslední doby bych v této souvislosti jmenovala kauzu restaurace Expo 58, která sice byla poněkud složitější, lze však říci, že bez rekonstrukčních prací by dnes byla stavba opravdu jen hromadou dnes již nepoužitelného stavebního materiálu.

Podobně tomu je i s nehmotným dědictvím minulosti – krásně to vystihuje pamětnická vsuvka, kterou prof. *Ivo Tretera* uvádí na některých svých přednáškách: Zatímco za minulého režimu (přesněji v době, kdy ještě mohl působit na fakultě) si studenti vždy pilně zapisovali vše, co řekl o filozofických základech křesťanství, dnes jsou psací potřeby posluchačů v plné polní zejména, začne-li rozebírat marxismus... Je zřetelné, že dnes jsou pro změnu jiné oblasti, v nichž chybí dostatečné povědomí (ať už kvůli obtížnější dostupnosti relevantních informací k danému tématu nebo z jiných příčin).

8. POUŽITÉ ZDROJE

- [1] BERGSON, Henri. *Čas a svoboda: o bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofía, 1994. 134 s. ISBN 80-7007-065-X.
- [2] *Brána muzea otevřená*. Ed. Alexandra Brabcová. Náchod: JUKO, 2003. 583 s. ISBN 80-86213-28-5.
- [3] CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4.
- [4] ECO, Umberto. Vegetal and mineral memory: the future of books. *Al-Ahram Weekly* [online]. Issue no. 665, 20-26 November 2003. [cit. 2003-12-05]. Dostupné z World Wide Web: <<http://weekly.ahram.org.eg/2003/665/bo3.htm>>.
- [5] FLUSSER, Vilém. *Za filosofii fotografie*. 1. vyd. Praha: Hynek, 1994. 75 s. Punkt; sv. 2. ISBN 80-85906-04-X.
- [6] FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. 1. vyd. Praha: Rybka Publishers, 2002. 379 s. ISBN 80-86182-27-4.
- [7] HOJDA, Zdeněk; POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. 2. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 1997. 280 s. ISBN 80-7185-093-4.
- [8] HRUBEŠOVÁ, Eva; HRUBEŠ, Josef. *Ve stínu pražských soch a pomníků*. 1. vyd. [Praha]: Petrklíč, 2003. 157 s. ISBN 80-7229-088-6.
- [9] JASPERS, Karl. *Otázka viny*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1991. 92 s. ISBN 80-204-0244-6.
- [10] KESNER ml., Ladislav. *Muzeum umění v digitální době*. Praha: Národní galerie a Argo, 2000. ISBN 80-7035-155-1 (NG), 80-7203-252-6 (Argo).
- [11] KOUKOLÍK, František. Paměť, paměť. *Hospodářské noviny*. 2003, roč. 47, č. 43, s. 15.
- [12] KUHN, Thomas S. *Struktura vědeckých revolucí*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1997. 206 s. ISBN 80-86005-54-2.

- [13] NEFF, Ondřej. Elektronický bůh. [cit. 2003-12-05]. *Neviditelný pes* [online]. 1997. Dostupné z World Wide Web: < <http://pes.eunet.cz/97/48/0048ar22.htm> >.
- [14] ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy KMa, 2000. 328 s. ISBN 80-7309-002-3.
- [15] ORWELL, George. *Animal farm: a fairy story*. London: Penguin Books, 1989. ISBN 0-14-012670-8.
- [16] PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*. Praha: NLN, 1998. 140 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 5. ISBN 80-7106-217-0.
- [17] POPPER, Karl Raimund. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. 134 s. ISBN 80-86005-80-1.
- [18] POPPER, Karl Raimund. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. London: Oxford: Claredon Press, 1972. 380 s. ISBN 0-19-824370-7.
- [19] TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi*. 4. vyd. Praha, Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2002. 374 s. ISBN 80-7185-171-X.
- [20] UHLÍŘ, Zdeněk. Kulturní dědictví, digitalizace a sémantický web. *Ikaros* [online]. 2003, č. 10 [cit. 2003-10-01]. Dostupný na World Wide Web: < <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200309008> >. ISSN 1212-5075.
- [21] VAŠÍČEK, Zdeněk. *Obrazy [minulosti]: o bytí, poznání a podání minulého času*. Praha: Prostor, 1994. 140 s. Střed, sv. 13. ISBN 80-85190-41-9.